

Od Ośrodka Dokumentacji Zabytków do Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Rewolucyjna zmiana czy procesowa kontynuacja zadań z zakresu archeologii?

Michał Grabowski

zastępca dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa

LATA 70. PRZYNIOSEY POLSCE ZMIANY NIE tylko istniejącego wówczas systemu komunistycznego. Nastąpił również, wspomagany pożyczkami zagranicznymi, nienotowany wcześniej rozwój infrastruktury i budownictwa. Ochrona zabytków stała się instrumentem państwa socjalistycznego w kreowaniu własnej polityki historycznej. W tym czasie niezależnie rozpoczęły się w wielu środowiskach, związanych nie tylko z archeologią, dyskusje nad rolą tak zwanej ewidencji archeologicznej oraz nad sposobami jej wykorzystania w planowaniu dużych inwestycji PRL i rozwoju kraju.

Już w 1976 roku ówczesny dyrektor Ośrodka Dokumentacji Zabytków (ODZ), architekt – prof. Wojciech Kalinowski (współpracujący z archeologami m.in. w pracach nad studiami miast historycznych), wnioskuje do władz o nowe etaty, by rozpocząć systematyczne prace nad ewidencją archeologiczną. W raporcie o ewidencji z 1977 roku pisze, że ODZ nie ma etatów i nie dysponuje środkami finansowymi, by rozpocząć systematyczne prace na tym polu¹. Prawdziwy przełom miał nastąpić jednak niebawem. Początki działań związanych z archeologią w ODZ są właściwie tożsame z początkiem i rozwojem jednego z najważniejszych programów konserwatorskich w historii polskiej, a być może nawet i w europejskiej archeologii

– Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Metoda ta polega na rozpoznaniu terenowym i obserwacji stanowisk archeologicznych, których pozostałości znajdują się na powierzchni ziemi oraz na zapisywaniu wyników tegoż rozpoznania w przygotowanym, zestandaryzowanym formularzu nazwanym Kartą Ewidencyjną Stanowiska Archeologicznego (KESA).

Systematyczne badania powierzchniowe prowadzone były na terenie Polski już w latach międzywojennych, ich prekursorem był między innymi prof. Józef Kostrzewski. Jednak prawdziwy przełom nastąpił wraz z badaniami Stefana Woydy, który swoje mazowieckie doświadczenia przedstawił w referacie *Archeologiczne zdjęcie terenu w pracach konserwatorskich* wygłoszonym w dniu 26 czerwca 1974 roku na Ogólnopolskiej Konferencji Konserwatorów Zabytków Archeologicznych we Wrocławiu².

Wywołana tym referatem ogólnopolska dyskusja o metodzie, w której Stefan Woyda przedstawił podstawowe zasady lokalizacji stanowisk oraz ich opis, trwała ponad pięć lat.

W dniu 5 kwietnia 1978 roku z inicjatywy prof. Wiktora Zina, ówczesnego Generalnego Konserwatora Zabytków, odbyło się w Warszawie spotkanie przedstawicieli większości naukowych i konserwatorskich środowisk archeologicznych pod przewodnictwem prof. Witolda Hensla. Podczas obrad wyłoniono komisję, której zadaniem było stworzenie

1

ostatecznych zaleceń dotyczących uniwersalnej, jednolitej i zestandaryzowanej karty stanowiska archeologicznego oraz ustalenie zasad dotyczących powierzchniowych badań terenu, obowiązujących wszystkich badaczy. Przewodniczącym komisji został prof. Andrzej Nadolski. Jeszcze w tym samym roku zakończone zostały prace nad formularzem (KESA) oraz instrukcją zasad metodycznych AZP.

Z uwagi na znaczenie programu AZP, włączono go do międzyresortowego programu badawczo-wdrożeniowego „Pomniki kultury – źródłem świadomości narodu”, zapewniając jego centralne finansowanie. W tym też czasie stworzono w ODZ w Warszawie stanowisko ds. archeologicznych, które później na mocy nowego regulaminu organizacyjnego ODZ rozbudowano do Działu Archeologii. Wprowadzenie jednolitej doktryny badań i dokumentacji AZP oraz stworzenie centralnego archiwum tej dokumentacji było ogromnym wysiłkiem organizacyjnym i merytorycznym.

W pierwszych latach szczególnie aktywny na tym polu był Marek Konopka, zatrudniony na stanowisku ds. archeologii, późniejszy zastępca i dyrektor ODZ, będący jednocześnie twórcą pierwszej instrukcji prowadzenia ewidencji metodą AZP³, której realizację rozpoczął we współpracy z licznymi środowiskami archeologicznymi i konserwatorskimi. Szczególną aktywność w tym okresie wykazywał również Ryszard Mazurowski, który na zlecenie ODZ wykonał pierwszy model Karty Archeologicznych Badań Powierzchniowych⁴.

Od 1981 roku kuratorem do spraw zabytków archeologicznych, a następnie kierownikiem Działu Archeologii ODZ została Danuta Jaskanis, która rozwijała działalność, kontynuując swoją pracę aż do wczesnych lat 90. XX wieku. W tym czasie ODZ nie prowadził badań wykopaliskowych, ponieważ były one domeną prężnie w tym czasie działających Pracowni Konserwacji Zabytków, wojewódzkich ośrodków archeologiczno-konserwatorskich oraz ośrodków uniwersyteckich.

W latach 90. w ODZ podjęto próbę uporządkowania wpisów do rejestru i stworzenia centralnego katalogu orzecznictwa archeologicznego⁵. Sporządzono również spisy kopii decyzji, odnotowując błędy i ewentualne braki, rozsyłając uwagi do służb konserwatorskich w celu uporządkowania wpisów. Próbowano również stworzyć Katalog Archeologicznych Stanowisk Objętych Rejestrem Zabytków, oparty o współrzędne geograficzne. Ostatecznie wykonano komputerową wersję atlasu orzecznictwa archeologicznego. Rozpoczęto także weryfikację grodzisk, wpisanych do rejestru, w celu stworzenia centralnego katalogu grodzisk w Polsce. Zadanie to realizowano jednocześnie z tworzeniem szczegółowych planów warstwicznych, zlecając to służbom geodezyjnym. Opracowano szczegółową instrukcję postępowania w pracach geodezyjno-archeologicznych⁶. Założone w 1987 roku przez Danutę Jaskanis Studium Konserwatorstwa Archeologicznego przy ODZ (którego działalność skierowana była przede wszystkim do osób w sposób czynny wykonujących zawód konserwatora zabytków archeologicznych) było pierwszą próbą kształcenia kadr archeologicznej służby konserwatorskiej. W ciągu trzech lat istnienia wykształcono ponad 80 osób, które do dzisiaj wspominają wysoki poziom merytoryczny wykładów. W dydaktyce korzystano z wzorców zagranicznych, między innymi anglosaskich, wydając niezwykle

1. Grodzisko wczesnośredniowieczne w Samborach, woj. podlaskie

1. The early medieval gord in Sambory, Podlaskie Voivodeship

cenione do dzisiaj prace E.C. Harrisa⁷ oraz P. Barquera⁸. Kontynuacją kształcenia było roczne studium podyplomowe w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wszystkie te działania wymagały od pracowników Działu Archeologii spotkań ze służbą archeologiczną, funkcjonującą w 49 województwach, której działalność koordynowano „dokonując nieformalnych inspekcji w zakresie prowadzenia ewidencji, orzecznictwa, dokumentacji pomiarowej czy spraw organizacyjnych”⁹.

Kontynuowanie działań związanych z nieformalną koordynacją pracy służb archeologicznych na poziomie centralnym zostało zakończone wraz z pismem ówczesnego Generalnego Konserwatora Zabytków Tadeusza Zielniewicza z 1991 roku, skierowanym do wojewódzkich konserwatorów zabytków, powiadającym o kompetencjach ODZ. Była to naturalna konsekwencja działań po reformie służb konserwatorskich i stanu z lat 1991-1999, kiedy to Generalny Konserwator Zabytków kierował Państwową Służbą Ochrony Zabytków, będąc jednocześnie przełożonym wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W latach 90. kontynuowano w Dziale Archeologii ODZ realizację najważniejszych zadań, polegającą na:

- gromadzeniu, opiniowaniu i archiwizacji dokumentacji z badań AZP;
- gromadzeniu, analizie i archiwizacji decyzji o wpisie stanowisk archeologicznych do rejestru;
- komputeryzacji, tzn. tworzeniu baz danych dla poszczególnych kategorii dokumentacji;
- prowadzeniu prac analitycznych w zakresie ewidencji zabytków archeologicznych i rejestru.

W tym czasie rozwijała się współpraca ODZ z wojewódzkimi konserwatorami zabytków, zastępcą Generalnego Konserwatora Zabytków ds. archeologii oraz Ośrodkiem Ratowniczych Badań Archeologicznych.

W 2002 roku, z inicjatywy ministra kultury, doszło do istotnych zmian w nadzorowanych przez niego instytucjach. W dniu 14 października, na mocy Zarządzenia Ministra Kultury nr 54, połączono Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu oraz Ośrodek Dokumentacji Zabytków w jedną instytucję kultury: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ), Pierwszym dyrektorem nowo powstałego Ośrodka został archeolog, prof. Tomasz Mikocki,

który rozpoczął daleko idące przeobrażenia wewnątrz instytucji. Jego zamiarem było zbudowanie „nowoczesnego ośrodka badawczo-dokumentacyjnego”¹⁰. Jednak kierował on Ośrodkiem tylko dziesięć miesięcy. Kolejnym dyrektorem KOBiDZ w latach 2003-2006 został Jacek Rulewicz, pełniący wcześniej funkcję dyrektora Departamentu Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury.

W instytucji powstał Dział Dokumentacji Badań Warszawy i Mazowsza, w skład którego weszła Pracownia Badań Archeologicznych, a następnie – na mocy nowego regulaminu z dnia 24 lutego 2004 roku – samodzielna Pracownia Badań Interdyscyplinarnych.

Jednostka ta (po zleceniu KOBiDZ w 2003 roku przez Muzeum Pałac w Wilanowie przeprowadzenia badań archeologicznych na terenie ogrodu i parku wilanowskiego) podjęła prace, które stały się poligonem najnowocześniejszych metod dokumentacji, używanych w procesie badawczym w archeologii, z wykorzystaniem technik 3D, ortofotografii i programów AutoCAD.

W tym czasie KOBiDZ prowadził centralny rejestr zabytków archeologicznych. Krajowa Ewidencja w części archeologicznej trafiła po 2004 roku do Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, instytucji kultury powstałej również w 2002 roku, a będącej prawnym następcą Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych (ORBA).

ORBA to stworzony od podstaw Ośrodek, który powstał na mocy Zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki nr 42 z dnia 25 września 1995 roku. Bezpośrednim pomysłodawcą Ośrodka oraz jego nowym dyrektorem został prof. Zbigniew Bukowski, wybitny polski archeolog i wykładowca. Ośrodek był odpowiedzialny na ratyfikowanie przez nasz kraj Europejskiej Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, przyjętej przez Komitet Rady Ministrów w dniu 13 listopada 1991 roku oraz podpisanie na Malcie 16 stycznia 1992 roku w trakcie trzeciej Europejskiej Konferencji Ministrów ds. Dziedzictwa Kulturalnego, ogłoszonej w Dzienniku Ustaw z 1996 roku (Dz.U. 1996, nr. 120, poz. 564).

W statucie nowo powstałego Ośrodka dokładnie sprecyzowano zakres jego działania. Zajmował się on przede wszystkim ochroną i dokumentowaniem zagrożonych dóbr kultury, znajdujących się na

terenie inwestycji budowy autostrad i dróg szybkiego ruchu. Zadanie to miał wykonywać we współpracy z Państwową Służbą Ochrony Zabytków, Agencją Budowy i Eksploatacji Autostrad oraz innymi organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi. W kompetencjach Ośrodka było także organizowanie i nadzorowanie oraz prowadzenie ratowniczych badań archeologicznych, wykonywanie badań i opiniowanie w sprawach oddziaływania autostrad i dróg szybkiego ruchu na dobra kultury oraz organizowanie i prowadzenie innych prac związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na obszarach objętych inwestycjami budowy autostrad i dróg szybkiego ruchu.

W sprawozdaniu z działalności ORB-y w okresie od 1 października 1995 roku do stycznia 1996 roku¹¹, złożonym na ręce ówczesnego ministra kultury, prof. Tadeusza Polaka, dyrektor Zbigniew Bukowski postulował zwiększenie obsady ORB-y do 25 etatów (w tym czasie w Ośrodku pracowały cztery osoby)¹² oraz jego podział na trzy działy:

- Dział Ekonomiczno-Techniczny – sprawujący bieżącą obsługę ekonomiczną Ośrodka i nadzór finansowy nad badaniami, a także zajmujący się opracowaniem cenników badań archeologicznych;
- Dział Dokumentacji i Metodyki Badań – zajmujący się zbieraniem, opracowaniem i publikowaniem materiałów, opracowaniem i wdrażaniem metod badawczych oraz form dokumentacji, utrzymywaniem komputerowej bazy danych i uzupełnianiem jej danymi archiwalnymi, organizacją szkoleń i prac badawczych;
- Dział Nadzoru Terenowego – sprawujący bezpośredni nadzór nad ekipami pracującymi w terenie

w obrębie aktualnie realizowanych prac badawczych, wykonywanych przez innych wykonawców oraz, co niezwykle ważne, zajmujący się prowadzeniem w razie konieczności własnych badań ratowniczych.

Niestety następne lata pokazały, że zamierzenia dyrekcji Ośrodka z pierwszych lat jego istnienia nigdy nie zostały zrealizowane. W 1999 roku¹³ Ośrodek wciąż realizował zadania w składzie pięciu pracowników etatowych, a prośby o zwiększenie ilości etatów nie uzyskiwały pozytywnego stanowiska ministra. Do 2002 roku, czyli do momentu przekształcenia Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych w Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (OODA), nigdy nie osiągnięto stanu kadrowego zakładanego w początkach funkcjonowania ORB-y. To powodowało, że nie wykonywano części zadań zapisanych w statucie Ośrodka oraz w planach działania, tworzonych we wczesnych latach 90.

Sukcesem nowo powstałego Ośrodka było podpisanie pierwszego porozumienia pomiędzy prezesem Agencji Budowy i Eksploatacji Autostrad a dyrektorem Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych z dnia 26 stycznia 1996 roku, określającego zakres oraz formy ich wzajemnej współpracy. Porozumienie to było fundamentem, na którym kształtowała się i trwa do dzisiaj współpraca pomiędzy następcą prawnym ABiEA, Generalną Dyrekcją Dróg Krajowych i Autostrad a prawnym następcą ORB-y – Narodowym Instytutem Dziedzictwa (NID).

W założeniach opracowanych już w 1996 roku, w celu realizacji zadań statutowych, Ośrodek opracował dwa programy:

1. Ogólnopolski Program Ratowniczych Badań Archeologicznych¹⁴, który jest kontynuowany do dzisiaj i opiera się na trzech etapach:
  - etap I – uzupełniające badania powierzchniowe oraz weryfikujące badania sondażowe,
  - etap II – ratownicze badania wykopaliskowe na stanowiskach zweryfikowanych w ramach etapu I,
  - etap III – nadzory archeologiczne i ratownicze badania wykopaliskowe na stanowiskach odkrytych w trakcie prac budowlanych,
2. Program Efektywnej Ochrony Zabytków, „zakładający włączenie w infrastrukturę przyszłej autostrady zabytków architektury i parkowych, znajdujących się w jej sąsiedztwie oraz zakładający adaptację „zabytkowej architektury” oraz parków historycznych, tworzenie skansenów z oryginalną zabudową wiejską oraz skansenów archeologicznych”.

Zorganizowano także radę konsultacyjną przy dyrektorze ORB-y, w której skład weszli przedstawiciele regionalnych środowisk naukowo-badawczych, Generalnego Konserwatora Zabytków oraz Agencji Eksploatacji i Modernizacji Autostrad.

W mojej opinii istnienie ORB-y w formule z lat 90. było jedyną poważną próbą stworzenia w Polsce instytucji, która na kształt francuskiego INRAP (Institut National de Recherches Archéologiques Préventives) wykonywałaby wszystkie działania przy zabytkach archeologicznych w naszym kraju, nie ograniczając się przy tym do konsultacji, oceny merytorycznej czy finansowej oraz prowadzenia centralnego archiwum dokumentacji, ale w sposób aktywny współuczestniczyłaby w pracach przy zabytku, zarządzając tym samym dziedzictwem archeologicznym oraz kreując standardy prac, wykonywanych przez uprawnione podmioty¹⁵.

W ten sposób wojewódzcy konserwatorzy zabytków zyskaliby pomoc w procesie nadzoru oraz

3

partnera, czy nawet współuczestnika procesu badawczego, którego częścią bez wątpienia są różnego rodzaju badania archeologiczne. Niestety nigdy nie doszło do prawdziwej rozbudowy ORB-y.

W latach 1995-1996 ORBA w porozumieniu z Państwową Służbą Ochrony Zabytków ustaliła listę potencjalnych wykonawców przyszłych badań archeologicznych¹⁶. Rozwijała się współpraca ORB-y z Urzędem Generalnego Konserwatora Zabytków, reprezentowanym przez zastępcę Generalnego Konserwatora Zabytków w latach 1995-1999 – prof. Zbigniewa Kobylińskiego, prowadzącego aktywną politykę związaną z ochroną dziedzictwa archeologicznego w Polsce oraz działalność w organizacjach i gremiach europejskich: Europae Archaeologiae Consilium EAC i European Association of Archaeologists.

Niestety w końcu lat 90. doszło do ostrych sporów kompetencyjnych i merytorycznych pomiędzy ORB-ą a Urzędem Generalnego Konserwatora Zabytków, które skończyły się wraz z likwidacją Urzędu GKZ w 2002 roku.

W 1996 roku rozpoczęto wydawanie publikacji ORB-y, m.in. „Zeszytów Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych” i tzw. „Raportów”, dotyczących prezentacji wyników prac archeologicznych, przed inwestycjami związanymi z budową infrastruktury drogowej.

Pracownicy ORB-y brali także udział w licznych postępowaniach przetargowych na wyłonienie wykonawców badań wykopaliskowych w ramach Prawa Zamówień Publicznych. Jeśli nie było to możliwe, w porozumieniu z WKZ, wskazywali w trybie

2. Plan sytuacyjno-wysokościowy grodziska w miejscowości Brzoza, woj. wielkopolskie, wykonany przez pracowników Działu Archeologii NID

2. A topograph map of the gord in Brzoza, Wielkopolskie Voivodeship, prepared by employees of the Department of Archaeology of NHBP

3. Oznaczenie wpisanego do rejestru zabytków grodziska wczesnośredniowiecznego w miejscowości Grodzisk, woj. mazowieckie

3. The designation of the early medieval gord in Grodzisk, Mazowieckie Voivodeship, entered into the register of monuments

zamówienia z wolnej ręki wykonawców prac archeologicznych. W okresie od 1 lipca do 21 sierpnia 2002 roku, zgodnie z założeniami Ministerstwa Kultury i poleceniem ówczesnego GKZ, dyrektor Ośrodka prof. Aleksander Kośko rozpoczął przygotowania do przekształcenia go w Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego. Zarządzeniem Ministra Kultury nr 51 z dnia 21 sierpnia 2002 roku powstał Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (OODA), którego dyrektorem został Marek Gierlach. W uzasadnieniu do tej decyzji czytamy: „Z drugiej strony, tego typu instytucja stanowi narzędzie realizacji polityki państwa kształtowanej przez organ założycielski. W odróżnieniu od innych przedmiotów ochrony określonych w ustawie archeologiczne dobra kultury wymagają często dostosowania linii politycznej do zachodzących sytuacji” oraz „Stąd też tak istotnym jest sam proces ochrony i wynikający dopiero z niego rezultat polityczno-społeczny”¹⁷. OODA miała znacznie szerszy w porównaniu z ORB-ą zakres działań, a w statucie w punkcie 6 czytamy: „Do działalności Ośrodka należy realizacja polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa archeologicznego”, co w konsekwencji doprowadziło do tego, że z dniem 1 października 2004 roku minister kultury powierza OOD-zie prowadzenie krajowej ewidencji zabytków w części dotyczącej zabytków archeologicznych, co z kolei skutkowało przekazaniem zbioru kart KESA z Archiwum KOBiDZ do OOD-y i umieszczeniu go w pomieszczeniach przy ulicy Szeroki Dunaj¹⁸. Jednocześnie zbiór stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru wciąż pozostawał w archiwum KOBiDZ. Załącznikiem do zarządzenia o powołaniu OOD-y był statut, który określał podział instytucji na komórki organizacyjne:

1. Radę Naukową;
2. Dział Administracyjno-Finansowy;
3. Dział Informacji, Edukacji i Popularyzacji;
4. Dział Konserwatorstwa Archeologicznego;
5. Dział Realizacji Polityki Konserwatorskiej;
5. Zespół Ekspertów.

W 2006 roku Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego odkryła nieprawidłowości w funkcjonowaniu OOD-y, co skłoniło ówczesnego ministra kultury i dziedzictwa narodowego do odwołania Marka Gierlacha z funkcji dyrektora OOD-y. Ostatnim p.o. dyrektora instytucji zostaje dr Tomasz Nowakiewicz,

pełniący tę funkcję do czasu połączenia OOD-y i KOBiDZ, co następuje z dniem 1 stycznia 2007 roku na mocy zarządzenia numer 28 ministra kultury i dziedzictwa narodowego.

Nowo powstała Instytucja nosi nazwę Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ). Dyrektorem zostaje architekt, dr inż. Marcin Gawlicki, pełniący wcześniej m.in. funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku. Zgodnie z Regulaminem Organizacyjnym KOBiDZ (Zarządzenie nr 5/2007 KOBiDZ), w jego strukturze istniał Dział Archeologii, podzielony na trzy pracownie:

1. Pracownię Konserwatorstwa Archeologicznego;
2. Pracownię Archeologicznych Badań Ratowniczych;
3. Pracownię Ewidencji Archeologicznej.

W tym czasie rozwijana była działalność pogotowia archeologicznego, które podejmowało szereg interwencji, zwłaszcza na stanowiskach zagrożonych przez działalność tzw. poszukiwaczy skarbów. W dniu 16 listopada 2007 roku KOBiDZ zawarł nowe porozumienie z GDDKiA. W dniu 15 lutego 2008 roku zatwierdzony został nowy regulamin organizacyjny (Zarządzenie 5/08 KOBiDZ). Jednocześnie nastąpiła likwidacja stanowiska zastępcy dyrektora ds. archeologii. Powstała również Pracownia Archeologii Ratowniczej, która była częścią dużego Działu Strategii Ochrony Zabytków.

Obecny podział Narodowego Instytutu Dziedzictwa na komórki organizacyjne wynika z zarządzenia nr 16/10 z dnia 6 sierpnia 2010 roku, podpisanego przez dyrektora Paulinę Florjanowicz. Ponownie w strukturze Instytutu powstał Dział Archeologii, który realizuje zadania w trzech obszarach:

- gromadzenia i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie;
- wyznaczania i upowszechniania standardów ochrony i konserwacji zabytków;
- kształtowania świadomości społecznej w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Podstawą wiedzy o dziedzictwie archeologicznym są gromadzone przez NID:

4. Prace pomiarowe na grodzisku w miejscowości Brzoza, woj. wielkopolskie

4. Measurement works in the gord in Brzoza, Wielkopolskie Voivodeship

1. Ogólnopolska dokumentacja, dotycząca rejestru zabytków. Tą formą ochrony objętych jest w Polsce 7570 stanowisk archeologicznych (stan na 31 marca 2012 roku). Najstarsze decyzje o uznaniu za zabytek pochodzą z lat międzywojennych, największej ilości wpisów dokonano zaś w latach 60. (30%) oraz 70. XX wieku (37%). W kolejnych dekadach liczba wpisów stopniowo malała. Od 2000 roku do rejestru włączono tylko 212 stanowisk archeologicznych.

Zasób rejestru gromadzony był uprzednio przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, następnie Ośrodek Dokumentacji Zabytków i Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.

2. Dokumentacja Krajowej Ewidencji Zabytków w części archeologicznej, czyli Archeologiczne Zdjęcie Polski. W wyniku systematycznie prowadzonych prac i badań (od początku funkcjonowania programu w końcu lat 70. w ODZ, poprzez OOD-ę i KOBiDZ, aż do chwili obecnej w NID) rozpoznano ponad 93% powierzchni kraju oraz zlokalizowano około 400 tysięcy stanowisk archeologicznych.
3. Baza decyzji wydawanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków na prowadzenie różnego rodzaju prac archeologicznych. Prowadzona od 2003 roku.
4. Dokumentacja przekazywana przez Generalną Dyрекcję Dróg Krajowych i Autostrad, wraz z prawami autorskimi do jej upubliczniania.
5. Archiwalne materiały dotyczące badań przy zabytkach archeologicznych, pochodzące z zasobu instytucji, których następcą prawnym jest NID (Ośrodka Dokumentacji Zabytków, Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków), jak również bogata spuścizna dokumentacji, pochodzących z części badań Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków.

Od 2009 roku NID prowadzi weryfikację rejestru zabytków archeologicznych. Celem tego strategicznego zadania jest wskazanie obiektów, które utraciły wartości zabytkowe oraz tych, których zasadność ochrony poprzez wpis do rejestru jest wątpliwa. NID zajmuje się także wylaniem niekompletnych bądź wadliwych decyzji administracyjnych, uniemożliwiających właściwą ochronę stanowisk. W przypadku archeologii

poprawność decyzji oraz dane o zabytku, jego lokalizacji i zasięgu ochrony konserwatorskiej porównywane są z wynikami badań archeologicznych, w tym badań AZP, oraz z archiwaliami. Informacje te są następnie konfrontowane z obserwacjami w terenie, gdzie dodatkowo oceniany jest stan zachowania zabytku oraz zagrożenia. Aktualne informacje, pozyskane podczas weryfikacji, znajdują się w ogólnopolskiej, geoprzestrzennej bazie o zabytkach, tworzonej przez NID.

Programy i zadania z zakresu archeologii, współcześnie realizowane w NID, są w dużej mierze kontynuacją najważniejszych działań i planów, zapoczątkowanych przez archeologów w ODZ. Przez ostatnie dwadzieścia lat znacznie zmieniły się możliwości techniczno-informatyczne oraz dostęp do najnowocześniejszych technologii dokumentacji i przetwarzania danych. Ciągły rozwój techniczny spowodował, że niezbędne stało się ustawiczne doskonalenie umiejętności przez wszystkich pracowników. Nasza praca zmieniła nieco charakter – przesiedliśmy się z kartki i ołówka na komputer z odbiornikiem GPS. Wciąż jednak, podobnie jak za czasów ODZ, najważniejszy pozostaje dla nas zabytek i kontakt z jego oryginalną substancją. ▣

Michał Grabowski, absolwent Archeologii oraz Międzywydziałowych Studiów Prawa, Zarządzania i Ekonomii na Uniwersytecie Warszawskim. Uczestnik licznych prac i badań przy zabytkach archeologicznych. Wykładowca na studiach podyplomowych „Ochrona i zarządzanie dziedzictwem archeologicznym” organizowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa i Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prowadził wykłady z zakresu archeologii na SGGW i Politechnice Warszawskiej. Od 2010 r. zastępca dyrektora NID. Koordynuje prace działów Archeologii, Archiwum i Biblioteki oraz Administracji.

Przypisy

- 1 Archiwum Akt Nowych, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, sygnatura 9, s. 15.
- 2 Stefan Woyda, *Archeologiczne Zdjęcie Terenu – ogólne założenia metody w oparciu o doświadczenia mazowieckie*, Wrocław 1975, Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski we Wrocławiu.
- 3 M. Konopka, *Instrukcja wypełniania Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, Zdjęcie Archeologiczne Polski*, Biblioteka Muzealnica i Ochrony Zabytków (BMiOZ), seria B, t. 46, s. 40-49.
- 4 R. Mazurowski, *Karta Archeologicznych Badań Powierzchniowych*, Warszawa-Wrocław 1979.
- 5 *Centralna Ewidencja Dóbr Kultury i Rejestr Zabytków w Polsce w świetle zasobów Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, BMiOZ, seria B, t. 101.
- 6 „Instrukcja w sprawie wymogów przy pomiarach geodezyjnych”, pismo ODZ z dnia 26 lipca 1985 r., L.dz. X-20/85.
- 7 E.C. Harris, *Zasady Stratygrafii Archeologicznej*, BMiOZ, seria B, t. 79.
- 8 P. Barker, *Techniki wykopalisk archeologicznych*, BMiOZ, seria B, t. 90.
- 9 Archiwum Akt..., jw., s. 23.
- 10 Pismo dyrektora KOBiDZ z dnia 8 września 2003 roku do Generalnego Konserwatora Zabytków.
- 11 Archiwum Akt Nowych, Ośrodek Ratowniczych Badań Archeologicznych, sygnatura 12, s. 10.
- 12 W ORB-ie do czasu przekształcenia w Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (OODA) pracowało najwyżej siedem osób.
- 13 Archiwum Akt..., jw., s. 66.
- 14 Jw., s. 11.
- 15 Chodzi tu o wszystkie prace związane z zabytkiem, nie tylko wykopaliskowe badania archeologiczne, które w mojej ocenie powinny być ograniczone do niezbędnego minimum.
- 16 Archiwum Akt..., jw., s. 3.
- 17 Archiwum Akt..., jw., sygnatura 7, s. 1-3.
- 18 Pismo ministra kultury z dnia 22 września 2004 r.

Summary

From the Centre for Documentation of Monuments to the National Heritage Board of Poland. A revolutionary change or a procedural continuation of tasks relating to archaeology?

The beginning of archaeology activities in the Centre for Documentation of Monuments are identical with the beginning of one of the most important conservation programmes in the history of Polish archaeology, founded in the late 1970s – the Archaeological Photo of Poland Programme. Due to the significance of the Archaeological Photo of Poland (AZP) programme, it was included within the “Monuments of Culture – the Source of the Nation’s Awareness” programme, thus ensuring its central financing. During this time, the post for archaeological matters, later developed into the Archaeology Department was founded at the CDM in Warsaw. The Archaeological Conservation Studies at the CDM founded in 1987 was the first attempt at training archaeological conservation service staff. Until the 1990s the Archaeological Department of the CDM performed tasks related to the collection, opinion making, and archiving of documentation from Archaeological Photo of Poland (AZP) research and the collection, analysis and archiving of decisions on the entry of archaeological stations into the register, as well as computerisation. On 14 October 2002, the Centre for the Protection of Historic Landscape was merged with the Centre for Documentation of Monuments into the National Centre for Research and Documentation of Monuments (NCRDM). The Office of Research Documentation on Warsaw and Mazovia which was comprised of the Archaeological Research Workshop was founded within the institution, and next, on 24 February 2004, it was extended by the independent Interdisciplinary Research Workshop. During this time, the NCRDM

kept a central record of archaeological monuments. After 2004, the National Record, in the archaeological part, was sent to the Centre for the Protection of Archaeological Heritage. The institution was also founded in 2002, as the legal successor of the Centre for Rescue Archaeological Research (CRAR), created in 1995 after the ratification of the Malta Convention. It dealt with the protection and documentation of endangered cultural property, located on the territory of expressway and highway construction investments. On 1 October 2004, the Minister of Culture entrusts the CPAH with keeping of the national record of monuments in the part regarding the archaeological monuments. The merging of the CPAH and NCRDM took place on 1 January 2007. The newly founded institution was called the National Centre for Research and Documentation of Monuments (NCRDM), the Archaeology Department exists in its structure. On 15 February 2008, the organisational regulations were approved and the position of Deputy Director of Archaeology was terminated. The Archaeology Rescue Workshop, a part of the large Monument Protection Strategy Department, was also founded. The present organisational division of the National Heritage Board results from Regulation no. 16 of 6 August 2010. Subsequently, the Archaeological Department was founded in the structure of the Institution to carry out tasks in the area of collecting and disseminating knowledge on heritage, indication and dissemination of standards on the protection and conservation of monuments as well as shaping social awareness in the scope of values and the maintenance of cultural heritage. From 2009, the National Heritage Board has conducted a verification of the record of archaeological monuments. Information obtained during the verification is included in the national, geo-spatial database on monuments created by the National Heritage Board. Tasks in the scope of archaeology activities carried out in the National Heritage Board are a continuation of the actions started by the archaeologists at the CDM.